

wymuszona, za stanowiskiem większości sejmowej krył się bowiem strach przed jawną przemocą i dyktaturą, której można się było spodziewać. Wszystko to komplikuje sytuację i niełatwo jest znaleźć właściwe określenie dla tego typu rządów. Osobiście byłbym skłonny uważać je za rządy pseudoparlamentarne, to znaczy oparte na sile, leżącej poza parlamentem, ale przy zachowaniu zewnętrznych pozorów parlamentaryzmu.

W sumie praca T. Smolińskiego jest interesującym przyczynkiem do tego niezwykle ważnego okresu naszych dziejów. Ograniczona w zamierzeniach, spełnia postawione sobie cele i będzie na pewno pomocą w opracowaniu szerszej syntezy.

MAREK SOBOLEWSKI (Kraków)

Palmiro Togliatti, *Lezioni sul fascismo*, Roma 1970, str. 200.

Wydane przez Editori Riuniti *Wykłady o faszyzmie* wybitnego działacza komunistycznego i teoretyka socjalizmu, Palmiro Togliattiego, zostały wygłoszone w Moskiewskiej Szkole Leninowskiej wiosną 1935 r. Stały się następnie podstawowym materiałem do referatu wygłoszonego przez Togliattiego na VII Kongresie Międzynarodówki Komunistycznej, obradującym w Moskwie od 25 lipca do 25 sierpnia 1935 r. Na nim zostały wygłoszone dwa referaty poświęcone ocenie i charakterystyce faszyzmu. Jeden *O zadaniach Międzynarodówki Komunistycznej w związku z przygotowaniem imperializmu do nowej wojny światowej* wygłosił Togliatti, drugi — *Ofensywa faszyzmu i zadania Międzynarodówki Komunistycznej w walce o jedność klasy robotniczej przeciwko faszyzmowi* — Dymitrow.

Uchwały VII Kongresu Międzynarodówki Komunistycznej przeszły do historii światowego ruchu robotniczego, stwierdzały one bowiem, że faszyzm jest jawną terrorystyczno-totalitarną dyktaturą kapitału, a nie jedynie mało znaczącą polityczną zmianą gabinetu w państwie burżuazyjnym. Podkreślono różnice dzielące faszystowską formę państwa kapitalistycznego od jego postaci demokratyczno-burżuazyjnej.

W tym miejscu nasuwa się pytanie, w jakim stopniu refleksje Togliattiego i Dymitrowa wpłynęły na stanowisko Międzynarodówki w kwestii faszyzmu, na ile jej ustalenia typologiczne zostały przejęte od referentów, a na ile od nich odbiegały? Wreszcie interesujące wydaje się porównanie stanowisk obu referentów, wskazując na odmienności i różnice zajętych stanowisk. Przypomnijmy, że każdy z referentów charakteryzował faszyzm w oparciu o swe własne doświadczenia polityczne, niemniej obaj wypowiadali tezy generalizujące o badanym fenomenie, abstrahując od jego włoskiej bądź niemieckiej postaci.

Wykłady o faszyzmie składają się z ośmiu części. Cykl wykładowy rozpoczyna Togliatti od charakterystyki ogólnej dyktatury faszystowskiej, pragnie w niej zdefiniować faszyzm, wyliczając jego cechy odróżniające ten typ dyktatury od innych jej postaci. Zwraca uwagę na bazę społeczną faszyzmu, w której rolę dominującą odgrywała burżuazja, opierająca się na masach, które pozbawione organizacji i podatne na propagandę nacjonalistyczną szermującą argumentami demagogii społecznej, stały się narzędziem w ręku wielkiego kapitału i własności ziemskiej. Togliatti wylicza błędy popełnione przez komunistów włoskich, nie rozumiejących sytuacji powstałej we Włoszech po zakończonej wojnie, w której kryzys polityczny i gospodarczy z głębokimi przemianami w mentalności narodu doprowadził do wytworzenia się klimatu sprzyjającego rozwojowi ideologii ekstremistycznej i pseudorewolucyjnej głoszonej przez faszyzm. Jego sukcesom torowały drogę

uproszczone poglądy na istotę i możliwości rozwojowe faszyzmu, niedocenywanie przez komunistów siły włoskiego kapitału oraz przemian zachodzących w instytucjach politycznych państwa. Ideologia faszyzmu — eklektyczna i w specyficznym tego słowa rozumieniu romantyczna — trafiła na grunt podatny. Nienasycone ambicje polityczne włoskich klas średnich, szukająca pracy armia bezrobotnych i żądające podziału ziemi chłopstwo wiązały nadzieje z dynamicznym i prężnym ruchem kierowanym przez Mussoliniego.

Z kolei Togliatti przechodzi do rozważań nad typem partii politycznej, w którą przekształcił się ruch kombatanów i squadrystów. Wskazuje na różnice dzielące klasyczne partie burżuazyjne od faszystowskich, podkreśla elementy nowe nieznane organizacjom politycznym liberalnej burżuazji. Na tle partii „nowego typu” popieranej przez wielką własność, partie włoskich katolików i socjalistyczna, działające metodami tradycyjnymi wypracowanymi w epoce przedwojennej, prezentowały się mało atrakcyjnie. Ich klientelę społeczną przejął faszyzm, wykorzystując rozbicie w obrębie klasy robotniczej i niezdolność wytworzenia razem z demokratami i liberałami frontu antyfaszystowskiego.

Partia faszystowska przeszła głęboką ewolucję, z walczącej i zdobywającej władzę przekształciła się w instytucję polityczną dostarczającą kadry kierowniczej aparatowi państwa totalnego. Szczególnie interesujących informacji udziela Togliatti w wykładzie poświęconym składowi socjalnemu partii, uwypuklając jej charakter mieszczański.

Następnie autor omawia instytucje faszystowskie afiliowane partii, zaliczając do nich: milicję faszystowską, militarno-propagandowe organizacje młodzieżowe oraz syndykalne. Podkreśla dwie cechy charakterystyczne dla młodzieżowych organizacji faszystowskich: wymagania w zakresie dyscypliny stawiane przez państwo „młodym faszystom” przewyższały analogiczne wysuwane pod adresem członków partii, po drugie uniwersyteckie grupy faszystowskie cieszyły się stosunkowo większą niż inne swobodą polityczną. W uniwersytetach toczyły się dyskusje ideologiczne, omawiano problemy gospodarcze i kulturalne państwa.

Analizując syndykalizm faszystowski, Togliatti kładzie nacisk na jego charakter masowy oraz na siłę świata pracy w nim zrzeszonego. Widzi w syndykalizmie tę postać dyktatury, którą najskuteczniej można wykorzystać przeciwko faszystowowi. Syndykalizm przedfaszystowski wytworzył w masach poczucie solidarności klasowej, której nie zniszczył faszyzm. Zatem obudzenie świadomości politycznej włoskiego świata pracy wysuwa się na czoło zadań stojących przed partią komunistyczną. Komuniści włoscy powinni zdaniem Togliattiego zorganizować masy i poprzez wejście do legalnych instytucji państwowych osłabić go, a następnie rewolucyjnie obalić. Podobną rolę przewiduje Togliatti dla komunistów w organizacji kulturalno-wychowawczej faszyzmu — *dopolavoro*. Twierdzi, że na tym polu walka klasowa w Italii przyniesie efekty pożądane dla komunizmu. Wykład kolejny przeznaczony Togliatti na przedstawienie polityki faszyzmu na wsi. Dochodzi w nim do wniosku, że faszyzm utwierdził rozwój kapitalizmu na wsi włoskiej, w wyniku czego nastąpiło zaostrzenie konfliktu pomiędzy robotnikami rolnymi a agrariuszami. Na podówcześniejszym etapie walki politycznej w Italii Togliatti sygnalizuje zarysowującą się możliwość sojuszu robotniczo-chłopskiego występującego solidarnie przeciwko dyktaturze.

Cykl wykładowy kończy refleksja autora na temat funkcji politycznej korporacjonizmu. Zwraca Togliatti uwagę na trzy źródła jego ideologii, wymieniając: nacjonalizm francuski, reformizm i społeczną naukę kościoła wyłożoną w encyklikach *Rerum Novarum* i *Quadragesimo Anno*. Wiąże istotę państwa totalnego z jego organizacją korporacyjną i twierdzi, że ta forma dyktatury wymierzona w parla-

mentaryzm i związki zawodowe, nie tylko nie osłabiła walki klasowej, lecz — przeciwnie — wyraźnie ją zaostrzyła.

Po wykładach następuje dodatek, w którym zrekapitulowano tezy głoszone uprzednio. Kończy go apel Togliattiego skierowany do komunistów wzywający ich do aktywnego działania, przejęcia inicjatywy w życiu politycznym i społecznym Włoch, utworzenia frontu antyfaszystowskiego, do obalenia dyktatury.

Po przeczytaniu *Wykładów o faszyzmie* nasuwa się następujące pytanie: na ile charakterystyka zjawiska dokonana przez Togliattiego okazała się trafna politycznie i typologicznie, czy wytrzymała próbę czasu, na którą wystawiła ją historia? Wydaje się, że ocena faszyzmu dokonana przez Togliattiego była pierwszą analizą w ruchu komunistycznym, która wnikliwie — w oparciu o materiał empiryczny — próbowała odpowiedzieć na pytanie nurtujące teoretyków i przywódców Międzynarodówki — co to jest faszyzm?

Na postawione wyżej pytanie odpowiadano różnie, mniej lub bardziej trafnie, niemniej brakowało ujęcia syntetycznego, które pozwoliłoby określić skuteczne metody walki z faszyzmem. Nie miejsce tu na relacjonowanie poszczególnych stanowisk zajmowanych przez działaczy robotniczych w sprawie genezy i istoty faszyzmu. Ich zestawienia poprzedzonego interesującym wprowadzeniem dokonał E. Nolte w pracy *Theorien über den Faschismus* (Köln 1967). Togliatti, przygotowując tezy do referatu na VII Kongres Kominternu, niewątpliwie zapoznał się z poglądami na faszyzm głoszonymi w obrębie ruchu komunistycznego i poza nim. Dokonał w nich selekcji i wyłożył własne stanowisko.

Wydaje się, że przetrwały próbę czasu wypowiedzi Togliattiego określające rolę drobnej burżuazji i „klas średnich” w sukcesie politycznym faszyzmu, trafna jest analiza mentalności włoskiego drobnomieszczanina przerażonego okropnościami minionej wojny i możliwością rewolucji komunistycznej. Na uwagę zasługuje wyliczenie przez Togliattiego błędów popełnionych przez komunistów w okresie poprzedzającym „marsz na Rzym” i brak właściwej strategii politycznej niewypracowanej przez PCI, słusznie charakteryzuje ideologię faszyzmu zwracając uwagę na jej charakter eklektyczny, prawidłowo odróżnia faszyzm włoski od narodowego socjalizmu, podkreślając jego odmiennność i specyfikę.

Podnosząc zalety wykładów Togliattiego, nie należy jednak przemilczeć ich mankamentów. Otóż Togliatti analizując faszyzm włoski ignoruje postać jego wodza. Referuje przyczyny dojścia faszyzmu do władzy i nie dostrzega Mussoliniego. A przecież on był tym, który, wykorzystując zręcznie sprzeczności na rynku politycznym Włoch, potrafił zdobyć, a następnie utrwalić władzę. Potrafił rozpalic namiętności nacjonalistyczne i imperialistyczne w oparciu o mit wielkości starożytnego Rzymu.

Togliatti nie rozpatruje relacji zachodzących pomiędzy kapitalizmem a faszyzmem — problemu powiązań i uwarunkowań, nie wnika w istotę hierarchii faszystowskiej i procesów powszechnej unifikacji i instytucjonalizacji życia w państwie totalnym. Wydaje się, że Togliatti przeceniał możliwości propagandy komunistycznej w syndykatach i organizacjach afiliowanych partii, a także nie doceniał siły militarnej faszyzmu włoskiego.

W podsumowaniu *Wykładów o faszyzmie* Palmiro Togliattiego stwierdzić należy, że dostarczają one nie tylko sumę interesujących informacji o faszyzmie, lecz są także dokumentem historycznym myśli politycznej tego okresu. Stały się jedną z wielu ocen i charakterystyk faszyzmu, składających się na literaturę naukową przedmiotu.